

поета як дар божий, “загенерований у Новому Гнозисі”, був розданий “Усім – аби знали Сокровенне і в ньому бачили самих себе. Ба більше, аби по Слову, по Сказаному Звиш творили самих себе” [6, 3-4]. Слово в історії етнічної самоідентифікації поступово усвідомлювалось як Одкровення, як благодать, що “ставала Законом Буття (способом бачення Людиною світу та її поведінки в ньому, способом сприймання Людини Людиною, способом її мислення, відчування і почування, непохитність за спілкування Людини з Людиною, із земним докільлям і Космосом), ставала Образом Буття – наслідком того, що виходило з отих усіх способів бачення, поведінки, мислення, відчування, почування, спілкування абощо; ставала, зрештою, Типом Буття – зреалізованим словом – благодаттю у відповідному Тлі Культури” [6, 4]. Глобальність змісту, висловленого цитатою із вступної статті М.Ігнатенка до книги П.Харченка “Тригнозис” (1988), не буде перебільшенням для вираження суті і змісту Шевченкової творчості, її ролі в історії нації. У цьому сенсі “Кобзар” стоїть поруч з єгипетською “Книгою мертвих”, з шумеро-вавілонським “Гільгамешем”, з індійськими “Ведами” і “Упанішадами”, з грецькими “Іліадою” і “Одісеєю” тощо [7, 14-19].

Література

1. Эпиаде М. Мифы. Сновидения. Мистерии. — К.: Ваклер, 1996. — С.31.
2. Лосев А.Ф. Философия. Мифология. Культура. — М.: Политическая литература, 1991. — С.166-173.
3. Забужко О. Шевченків міф України. Спроба філософського аналізу. — К.: Абрис, 1997. — С.138.
4. Лосев А.Ф. Философия. Мифология. Культура. — М.: Политическая литература, 1991. — С.173.
5. Лосев А.Ф. Философия. Мифология. Культура. — М.: Политическая литература, 1991. — С.127-128.
6. Ігнатенко М.А. У пошуках Нового Абсолюту / Вступ. стаття // Харченко П. Тригнозис. Начала тринітарних знань. — К., 1998. — С.3-4.
7. Забужко О. Шевченків міф України. Спроба філософського аналізу. — К.: Абрис, 1997. — С.14-19.

Клим'юк Ю.І.

Чернівецький національний університет

МЕДИТАЦІЯ ЯК ЖАНР ЛІРИКИ ІВАНА ФРАНКА

Поняття медитації як жанрової форми має досить складну художньо-семантичну конфігурацію. Справа в тому, що текстова організація, в основі якої лежить роздум, може трактуватися у двох вимірах: як специфічний вид поезії — “медитативна лірика”

і як жанр медитації з досить нечіткими композиційно-стильовими ознаками.

Дотримуючись психологічного підходу до оцінки лірики, Г.Поспелов вважає медитацію її основною рисою. У зв'язку з цим поділяє лірику на три види: медитативну, медитативно-зображувальну та зображувальну [3,64]. Теоретичний підхід до лірики Г.Поспелова знайшов подальшу розробку у монографіях “Творчий метод і поетика Т.Г.Шевченка” (1980) (В.Журавський – розділ “Жанри”), М.Бондаря “Поезія пошевченківської епохи: Система жанрів” (1986) та Н.Левчик “Поезія М.П.Старицького (жанрові та образно-стильові особливості)” (1990).

Вважається, що розуміння медитації як жанру з'явилося після опублікування “Елегії, написаної на сільському цвинтарі” (1751) англійського поета Т.Грея. Медитативні елегії писали також У.Шенстон, Е.Юнг, Р.Блер та ін. У ХІХст. медитативного значення набувають такі поширені жанри, як послання та епітафія (А.Ламартін). В українській поезії традиції медитативної лірики зароджуються ще в давній літературі, у поетичній творчості Л.Барановича та Г.Сковороди.

Вирішальну роль у формуванні медитації як жанру відіграли морально-філософські та християнсько-містичні концепції, що набули особливого значення в естетиці романтизму, яка керується ідеєю “невидимого духу”, що спрямовує розвиток цивілізації. Вона виступає формою зв'язку окремого народу з поступально творчою силою Всесвіту. Медитативність в епоху романтизму стає основною ознакою поетичної творчості. В українській поезії вона знаходить вираження у жанрах — вірш-роздум, елегія, думка, романс, які утверджуються і виявляються у творчості поетів-романтиків (Л.Боровиковського, О.Афанасьєва-Чужбинського, В.Забіли, М.Петренка, Маркіяна Шашкевича та ін.). Вірші-медитації стали надбанням багатьох українських поетів ХІХ-ХХ ст., на творчості яких позначилися романтичні естетичні впливи (Т.Шевченко, П.Куліш, М.Старицький, І.Франко, Леся Українка, М.Вороний, О.Олесь, П.Тичина, М.Рильський, М.Зеров, Б.-І. Антонич, Л.Первомайській, В.Стус та ін.).

У літературознавстві актуальним залишається питання розмежування між філософською і медитативною лірикою, остання, як виявляється, належить до філософської, але виходить за її межі, а тому не є тотожною з нею. Для медитативної лірики властива заглибленість у внутрішній світ ліричного героя, глибоко смислове й емоційне сприйняття явищ навколишньої дійсності. В.Мовчанюк пише: “Внутрішня психологічна мотивація у медитативній ліриці зв'язана з потребою збагнути явище і висловитись щодо нього чи принаймні, зафіксувати увагу на ньому [2,33].

Монологічна мова, спрямована вглиб єства ліричного героя — визначальна риса медитативної лірики.

Під жанром медитації треба розуміти вірш, у якому структуротворчу роль виконують роздуми над проблемами життя, власною долею ліричного героя у межах романтичного хронотопу і позитивного морального імперативу.

Такі вірші-роздуми наявні і в ліриці І.Франка. Відповідно до поділу на медитативно-зображувальну і медитативну лірику вони складають дві групи творів — публічного та приватного змісту.

У першій групі своєю медитативною виразністю виділяються вірші І.Франка “Хрест” (1875), “Нехай і так, що згину я...” (1880), “Народна гутірка про комету з осені 1882р.”, “Смертельно ранений” (1883, докінч. 1914), “Ні, вдуріти доведеться...” (1889), “Три долі” (1895), “Серцем молився Мойсей...” (1895), “Рефлексія” (1898), диптих “Поет мовить”, “Україна мовить” (1898), “І знов рефлексії! Та цур же їм!..” (1900), “Я поборов себе, з корінням вирвав з серця...” (1900), “Конкістадори” (1904), “Якби ти знав, як много важить слово...” (1905).

Філософування І.Франка і в медитаціях спрямоване у першу чергу на розв’язання проблем громадянського змісту, внаслідок чого виникає політична медитація.

Рефлексійність публічної групи віршів-медитацій І.Франка йде від ліричного героя, враженого несправедливістю світу, що оточує його, який він би хотів змінити у душі гуманістичних ідеалів добра і справедливості. Досягнення своєї мети ліричний герой бачить не лише у власній активності, але й переміні пасивного реципієнта на активного—творця власної долі. Саме в такій ситуації діятиме той містичний “дух нації”, що поєднає український народ зі світовим поступом.

Другу, приватну групу віршів-медитацій складають твори І.Франка, заглиблені у внутрішню сутність ліричного героя. Рефлексивне поетичне мовлення замикається у самому собі, творячи єдиний субстрат. Серед цієї групи виділяються твори оригінальної композиційної структури, екзистенційні, у яких розробляється проблема нещасливої долі людини — “Дармо. (Газеля)” (1874), “Тріолет” (1880), “Апострофа” (1883), “Газеля” (1884), а також твори на онтологічну тему—вірші 1896 року зі збірки “Зів’яле листя”: “Вона умерла!..”, “Чорте, демоне розлуки!..”, “І він явивсь мені. Не як мара рогата!..”, “Матінко моя рід-несенька!..”, “Поклін тобі, Буддо!..”, “Самовбійство — се трусість!..” та вірш про походження світу “Мамо-природо!..” (1899).

Звертаючись до надчуттєвої і навіть надраціональної інтуїції, І.Франко у цих творах знаходить різні філософські підходи до трактування проблем.

Тематика віршів-медитацій І.Франка визначається естетичним рівнем його епохи, суспільною свідомістю, що відображає загально-європейські та суто національні устремління. Провідною в групі політичних медитацій виступає національна ідея, що виражається у глибоко патріотичних переконаннях самого автора, що поєднують не лише любов до свого народу, але й віру у неминучість пробудження його зі сну, тобто повернення до політичної активності і створення власної держави. Спрямованість у майбутнє пов'язана в І.Франка з широкою агітаційною роботою, запрограмованою на розв'язання спільними зусиллями політичних та естетичних протиріч своєї епохи. Тому в його віршах-медитаціях звучать ідеї боротьби проти тиранії та монархічної влади, показано трагізм існування підневільного народу, боротьбу за зміни на краще у його житті, ставиться проблема провідника народу, доводиться необхідність громадянської позиції поета, боротьби із лжепатріотами, особливий інтерес до моральних проблем пов'язаний з утвердженням правди і запереченням кривди як найвищого принципу стосунків між людьми. Медитативна форма цих віршів пов'язана зі способом викладу художнього матеріалу, що базується на філософському осмисленні фактів життя. Зображувальна функція віршів визначається первісними метафорами волі, чуда, смерті, долі, недолі, страждання, боротьби, підбавдьорення, суспільної праці, розчарування, далеких мандрів, всеперемагаючої правди, скорботи.

Сюжети медитацій виникають внаслідок роздумів, пов'язаних із символічним значенням хреста в житті людини ("Хрест"), народного трактування природного явища ("Народна гутірка про комету з осені 1882 р."), перебування людини на межі життя і смерті ("Смертельно ранений"), наділення долею дитини ("Три долі"), боротьби за зміни на краще ("Нехай і так, що згину я..."), розмови з рідним краєм ("Рефлексія"), молитовного звернення до Бога ("Серцем молився Мойсей..."), ролі поета у громадському житті свого народу (диптих "Поет мовить", "Україна мовить"), протиставлення поривань ліричного героя до кращого й оточуючих обставин, що стоять на заваді цього ("І знов рефлексії! Та цур же їм!.."), відмови ліричного героя від своїх власних принципів заради кращих ("Я поборов себе, з корінням вирвав з серця..."), завойовницьких дій конкістадорів ("Конкістадори"), протиставлення між правдою і злом ("Ні, вдуріти доведеться..."), багатозначності поняття "слово" ("Якби ти знав, як много важить слово..."). Цілісність творів модифікується первісною метафорою і сюжетом, що формують їх філософічність і психологізм, загалом визначають пов'язану з ліричним героєм рефлексивність.

Для другої, приватної групи віршів-медитацій І.Франка, властива зосередженість на морально-філософських питаннях -

-нещасливої долі, життя і смерті людини, походження світу. Емоційна та розумова рефлексія автора (ліричного героя) відзначається у них посиленою інтроспективністю. Змістове значення віршів-медитацій І.Франка приватного способу поетичного висловлювання концептуально визначається первісними метафорами в'янення, любові, людської долі, а також смерті, духовної і матеріальної єдності світу. Пов'язані з ними сюжети аналогії між змінами в природі та в людському житті: в'янення природи і старість ("Дармо. (Газеля)"), дорікання ліричного героя дівчині за зрадливе кохання ("Тріолет"), звертання до осінньої квітки, під якою треба розуміти красиву дівчину, що живе у важких умовах ("Апострофа"), питань до жінки автора, зачарованого її красою. Людська доля в цих віршах І.Франка абсолютизується, набуває значення невідвортної сили, проти якої нічого зробити не можна.

Сюжети віршів-медитацій на онтологічну тему виникають внаслідок переживання ліричного героя у зв'язку з втратою милої ("Вона умерла!.."), запродавця душі чортові (" Чорте, демоне розлуки...", "І він явивсь мені. Не як мара рогата..."), звернення ліричного героя до "матінки" зі своїми жалями ("Матінко моя ріднеська!.."), роздумів про перевагу смерті над життям ("Поклін тобі, Буддо!.."), оправдання самогубства ("Самовбійство — се трусість..."), протиставлення матеріальної сутності світу духовним запитам людини ("Мамо-природо!..").

Глибоко розроблена І.Франком онтологічна тема у віршах-медитаціях свідчить про його ставлення до пізнавальних устремлінь людини. Е.Соловей відзначає, що "осмислення життя і смерті як кінцевої суті явищ, як граничного узагальнення їхньої різноманітності виступає у Франка могутньою духовною потребою людини" [4,101]. У цьому відбивається його зосередженість на внутрішньому світі індивіда.

Вірші-медитації І.Франка, у яких порушуються питання походження світу, є наслідком його власних інтелектуальних пошуків, розуміння ним гносеологічних основ людської діяльності.

Романтичний хронотоп, що виникає у віршах-медитаціях І.Франка, має свою жанрову зумовленість. Насамперед він визначається ліричною ситуацією, що виникає внаслідок медитативного підходу до висвітлення подій і почувань автора. У ліричному сюжеті, що при цьому виникає, відсутня часова конкретика, тому спостерігається тенденція до його традиційності або універсальності, поняття сучасності у ньому нівелюється загальнолюдськими ідеями, вірними для всіх часів і народів.

Медитативність як форма художнього буття визначає структурну організацію творів. У вірші вона здійснюється через монологічний спосіб висловлювання. У центрі твору перебуває

автор (ліричний герой), увага якого зосереджена на власних почуттях, що функціонально є реакцією на події зовнішнього світу. Психологізм, що при цьому виникає, нівелює раціональне начало, закладене у принципі самого роздуму. Однак логічні компоненти мають місце, але емоційна напруга, яка виникає при цьому, робить їх естетично обумовленими. Така інкорпорація досягається завдяки суб'єктивності автора (ліричного героя), філософській узагальненості думок, висловлених у творі.

Мета медитації — пізнання істини у різноманітті її виявів. Г.Єрмаш пише, що смисл художнього твору — складне явище, що є наслідком “естетичного переживання й обдумування дійсності”. Вона зазначає, що смисл закладений, з одного боку, в “образах твору, з другого — є “продуктом мислення” [1;99]. Пізнаючи стильову своєрідність твору, ми заглиблюємося у його смисл. Медитація, отже, визначає образну систему твору, спосіб єднання його складових елементів у єдине ціле.

Стильовою константою віршів-медитацій І.Франка виступає пафос роздумів, але в залежності від змісту твору може міняти свою емоційну напругу: від оптимістичного розуміння навколишнього світу до іронії і навіть абсолютизації суми, героїчного сприйняття подій — до повного занепаду душевних сил ліричного героя. За кожним разом у них відбувається філософське осмислення певної життєвої ситуації.

Вірші-медитації І.Франка — феномен його лірики, що вривається у сферу не просто людських стосунків, а вищої, духовної діяльності, пов'язаної з філософським осмисленням явищ світу. Психологічна їх визначеність відбиває зростання суб'єктивного фактору, зумовленого неоромантичними тенденціями розвитку української поезії. Вірші-медитації свідчать не лише про великий талант, але й про високий інтелектуальний рівень їх автора.

Література

1. Ермаш Г.Л. Искусство как мышление.—М.: Искусство, 1982.—277с.
2. Мовчанюк В.П. Медитативна лірика Шевченка періоду заслання / Радянське літературознавство.—1986.—№11.—С.32-40.
3. Поспелов Г.Н. Лирика среди литературных родов.—М.: Изд-во Московского университета, 1976.—208с.
4. Соловей Е.С. Українська філософська лірика.—К.: Юніверс, 1999.—368с.
5. Франко Іван. Збір. тв.: У 50-ти тт.—Т.1.—К.: Наукова думка, 1976.—502с.; Т.2.—543с.; Т.3.—447с.
6. Франко Іван. “Встане слава мати Україна”. (3 віршів Івана Франка, що не включені до зібрання його творів у п'ятдесяти томах). Упорядкування та вступна стаття Федора Погребенника.—К., 1996.—51с.